

I. Ustupnění psychických prvků.

V psychologii obecné se ujala při třídění psychických prvků metoda sumace a subsumace jevů duševních pod jisté pochody základní. Nejobvyklejší takové dělení ve starší teorii mohutnosti duševních jest třídění na oblast rozumovou, citovou a volní. Kdykoli se tato trichotomie uvádí na dva jevy základní, tu při bližší analýse pozorujeme, že jde pouze o opuštění jména, kdežto jevy zůstávají ve své trojí podstatě. Důsledkem tohoto trojčlenného dělení jest, že duševní pochody jistého druhu neboli prvky se podřadí některému základnímu pochodu uvedené trichotomie. Různé soustavy psychologické přiřadí různé prvky jednotlivým pojmům obecným. Pozdější škola psychologie empirické připisuje každému duševnímu pochodu vlastnosti jevu rozumového, citového a volního, takže duševní pochody jsou projevem součinnosti všech tří funkcí základních. Není ovšem vyloučeno jisté zdůraznění některého ze tří základních pochodů psychických a tím také vznikání psychologických směrů racionalistických, emocionalistických a voluntaristických. Některé teorie psychologické zužují oblast duševního dějství do té míry, že vyjímají kterýkoliv pochod duševní, intelektuální, citový nebo volní a připisují mu obzvláštní význam při projevech duševních. Schopenhauer (1) našel ve vůli princip duševního dění a dění vůbec, Wundt (2) zdůraznil apercepci, takovým způsobem také užil Freud (3) pudu, Coué (4) představivosti a jejího významu pro volní pochody. Příznačná jest věta Couéova: *Ce n'est pas la volonté qui nous fait agir, c'est l'imagination.* (Nikoli vůle jest pohnutkou jednání, nýbrž představa.) Na představu uvádí se tu volní projevy. Binet (5) shledává v pozornosti podstatu inteligence. Není bezvýznamno připomenouti, jaké důsledky mají podobné teorie pro psychologii tak zvanou užitou.

Freud, Pfister (6) užívají nauky psychologické v terapii lékařské, Baudouin (7) psychoanalýzy užívá ve výzkumu psychologicko-pedagogickém, Binet pak na své teorii zakládá zkoumání inteligence. Z těchto neurčitostí různých soustav psychologických při rozboru duševního dějství vysvětliti možno také snahy školy prožitou psychologii ve výzkumu duševním, kde pro jisté duševní projevy (jako pamětní, pozornostní, smyslově diskriminační) se hledá soujenná funkce zvaná inteligence všeobecná (general intelligence), jako základ pro testy výzkumné.

S hlediska pedagogiky, která z psychologie čerpá poučení o dějství duševním, a s hlediska vychovatelské nápravy je třeba ujasniti si pojem psychického prvku a zvláště hierarchii těchto psychických prvků, to jest ustupační projevů duševních jistou metodou, která by nám umožnila naléztí intraindividuální a inter-individuální kausalitu mezi jednotlivými pochody duševními různé intensity a různé kvality.

Deskriptivní psychologie obecná jest vedena hlavně zřetelenu na jednoduchost a složitost jevů duševních a není v oblasti jejího zájmu pronikati k vzájemným vztahům mezi jednotlivými psychickými pochody, k jejich vzájemné závislosti a korelaci. Tyto zřetele jsou však nezbytny v psychologii užitě v otázkách vychovatelských. V praktických otázkách výzkumu duševních vlastností, v otázce reedukace a zvýšení duševní výkonnosti očitáme se v bezprostředním styku s problémy vzájemného působení mezi jednotlivými prvky psychickými. A jest ještě jedna důležitá okolnost, jež nás odvádí od prostého obecně-psychologického třídění příliš schematického. Jest to okolnost speciálního nadání funkcionálního. Jestliže empirická psychologie soudí, že se každý pochod duševní nutně uskutečňuje za souvislosti jistých stránek základních, pak nebudou dosti jasné případy, s nimiž se naporád setkáváme při rozboru duševním v konkrétních fenomenech, případy jednostranných zvláštností, na nichž nelze nikterak sledovati všech požadovaných stránek základních. Někdy jsou naopak duševní jevy kompensací tak zjednostraněny, že nelze pro jednu zvýšenou funkci zjistiti druhých. Ribot v Nemocech vůle (8) podává o tom dostatečně dokladů. Nejsou také ani laiku neznámy poruchy intelektuálních funkcí při oblasti citové, jinak intaktní. Také jedno-

stranné poruchy citu nejsou nikterak řídkým zjevem při nedotčené funkci rozumové. Ale nejde jenom o případy pathologické poruchy. Teorie duševních jevů jako produktů rozumu, citu a vůle naráží již na skutečnost jevů tak zvaných úchylných v nejširším slova smyslu. I pouhé snížení jedné základní funkce předpokládalo by pak snížení funkcí druhých pro jejich velmi úzkou souvislost, kdežto naopak zkušenost svědčí o pravém opaku. Korelační zkoumání psychologické není ještě tak daleko, abychom mohli o tomto předmětu nabýti konečného názoru, ale podle dosavadních výsledků — a lze je přehlédnouti v pracné sestavě Sternové v přídatku k jeho Diferenciální psychologii (9) — zdá se, že svědčí proti jednoduchému schematismu empirické psychologie tohoto druhu. Tyto úvahy vedou každého, kdo se obírá studiem jevů fenomenálních a ne jen jejich abstrakcemi, aby se snažil ujasnit si netoliko, jaký jest ten či onen jev, nýbrž hlavně, jaká jest jeho souvislost s jevy sousedními a vzdálenějšími pochody. Kausalita intrapsychická jest nejen klíčem k poznání teoretickému, nýbrž i k užití jeho mnohem vydatnějším a účelnějším, nežli jest pouhé apriorní členění. Přesné pozorování jevů jest nejpřednější podmínkou nového badání psychologického a jeho užití. Jest třeba vedle obvyklého schematického třídění podle zásady jednoduchosti a složitosti hledati vnitřní reální a kausální souvislost mezi psychickými prvky a dopátrati se jisté hierarchie v duševní soustavě.

K tomuto ustupnění dojdeme za dvou předpokladů. Předně třeba přesně přihlížeti k postupnému vznikání dění duševního v jeho funkcionální souvislosti a dále třeba se zbaviti předsudku o jisté nadřadnosti jevů základních, kterážto hypotéza není valně daleka staré psychologie mohutností duševních. Jest to tedy problém "genese duševního života a dále problém individuální ekvivalence všech prvků psychických. Při genesi duševních pochodů myslím na vznikání ve smyslu ontogenetickém a méně ve smyslu fylogenetickém; po způsobě Spencerově, neboť tento zřetel může zavésti na scestí pro příměsky apriorních analogií a hypotés. Při zrovnocnění prvků psychických myslím spíše na relativní ekvivalenci nežli na rovnost absolutní. Rozumím tím stejnou hodnotu prvku jednoho pro duševní projev individua, jako na příklad paměti, a prvku jiného, jako jest zvláštní intenzita obrazivosti, pro dění duševní individua

téhož nebo jiného. Tuto stejnou hodnotu relativní mají **psychické** prvky všechny, ovšem každý v relativně jiném složení, v relativně jiné struktuře psychické. Jestliže přijmeme zásadu ekvivalence prvků, pak již odtud vyplývá také jiné pojetí duševního dění. Pluralism prvků a různých variací a kombinací prvků umožňuje nám nazírat na projevy duševní jako na shluk různých prvků psychických, v nichž vždy jeden či více psychických ekvivalentů jest poslední pohnutkou psychického projevu. Projevy duševní — nemyslím jejich funkcionální podstatu — jeví se nám pak vždy jako jednoduché a přístupné individuálnímu hodnocení jako důsledek vždy jediné funkce, zúčastněné jakožto poslední v řadě funkcí, postupně zúčastněných při oněch projevech. Každý projev naší duševnosti můžeme pak zhodnotiti jako prvek psychický, jako představu, vzpomínku, vněm, pud, pohyb, citový vzruch, vzruch obrazivé tvořivosti přerůzné kvality a přerůzné intensity. Projevy tyto mohou se nám jindy jeviti jako výron apercepce, jako pojmová abstrakce, asociační vztah, ale vždy jako zcela zvláštní, specifický jev funkcionální. Jen tak, za účasti všech funkcionálních dispoic psychických a za dominantní převahy vždy jedné z nich, vysvětlíme si vědomí, psychické to řady s různou souvislostí.

Přijímáme-li předpoklad ekvivalence psychických prvků, pak pro zkoumání psychologické a pro výzkum duševní za účelem výchovy, nápravy a psychické terapie bude míti obzvláštní význam účelné obsahové uspořádání prvků duševního dějství metodou ontogenetické genese.

Rozbor psychogenetický, který nezřídka trpívá nedostatky obecných schemat, převzatých z různých teorií psychologických, vede nás až k prvotním počátkům duševního života. Pohyb zárodečného plasmatu jest první známkou budoucího duševního rozvoje. Zárodečná hmota jest souhrn tělesných a duševních latentních dispoic a její pohyby jsou prvním projevem proměny síly dispoicní v dění zcela rudimentární, jemuž nelze ovšem připisovati znak duševnosti, ale kterému také nelze odepríti významu pro vývoj pozdější, fysický i duševní.

Pohyb zárodečné hmoty a později pohyb embryonální jest však omezen na určitou oblast, a tato hranice, o kterou se zarází prvotní pohyby zárodku, je pravděpodobným zdrojem nejprvot-

nějších počitkových rudimentů. Byla by tedy vedle psychické potenciality vnitřní stejně podstatným činitelem a zdrojem duševního dějství vnější objektivní inhibice. Okolnost tato se mně jeví velmi důležitou, neboť psychologie obecná a psychologie užitá na ní založené opomíjejí úplně souvislost subjektivních a objektivních činitelů při vývoji jednotlivých funkcí a celého duševního života. Příliš mnoho se při výkladu psychologickém přihlíží k individuálním a subjektivním zdrojům a zapomíná se, že každý duševní projev jest nejen produktem mnoha činitelů vnitřních, nýbrž i výsledkem stálého působení prostředí, vytvářejícího a utvářejícího nejen projevy, ale i funkce a celou psychickou strukturu.

Vnější objektivní inhibice vyvolávají reakce, a reakce tyto spočívají v tom, že se při velmi mnohých nárazech na inhibičivní překážky objektivní a (postupném růstu zárodku dospívá k autoinhibici, která odlišuje jevy mechanické od jevů životních. Také sluneční paprsky narážejí na překážku, jestliže se jim postaví v cestu bílá stěna, avšak překážka tato by se mohla do nekonečna opakovati a přece bychom očekávali vždy tentýž výsledek, kdežto po odstranění překážky by se vždy opakoval týž zjev osvětlení. V živé hmotě zárodečné a zvláště v pokročilejším stadiu embryonálním předpokládáme reakci na překážky inhibičivní projevující se s postupem organického vývoje jako autoinhibičivní omezení pohybu přiměřené překážce.

Dalším stupněm psychogenetického vývoje jest postupující diferenciacie smyslová. Avšak ani zde nestačí pouhá vrozená dispoice, nýbrž probuzení smyslů vysvětliti možno specifickými a různým smyslům adekvatními kvalitami a kvantitami podráždění. Jen stálými nárazy těchto podráždění na ústrojí smyslová diferencují se znenáhla jednotlivé počitky a vymaňují ze změtené, nerozrůzněné, všeobecné a nejasné čivosti. Tento výklad jest, jako vůbec stálá souvislost psychických pochodů s vnějším prostředím, pro otázky vychovatelské neobyčejně důležitý, neboť z něho vyplývají dalekosáhlé důsledky pro všechny procesy a změny pod vlivem působení výchovného a nápravného.

Hmat, teplosmysl, zrak, chut, čich a sluch jest asi vývojová stupnice smyslová, jak ji již sledovati můžeme v Preyerově „Duši dítěte“ (10).

Z diferencované činnosti smyslové se za stálého působení vnějšího rodí diferencované smyslové pudy, které jsou mostem k vznikajícímu vědomí a dokonalejšímu duševnímu životu. Proto lze všechnu pudovou stránku uvést na prvotní pudy smyslové. Možno tedy mluvit o pudu hmatovém, teplosmyslovém, pudu chutnacím, pudu vidění a slyšení. Pud zvědavý, osvojovací, sebezáchovný, bojovný, pud pohybu, činnosti jeví se nám jako pouhé deriváty prvotních pudů smyslových.

Do činnosti smyslů, jejich reakcí na vnější popudy, do pudových vzruchů smyslových zasahuje nová síla inhibitivní, která již trvale zaujala svoje místo v duševní kauzalitě, totiž inhibice smyslová. Jest to negace smyslové pudovosti, zdůvodněná buď nasycením smyslu nebo jeho slabostí a neschopností dojmy přijímatí. Pozorujeme, jakou důležitost má tato inhibice smyslová v individuálních případech.

Smyslová činnost, její pudovost a inhibice svým opakováním vyvolává stavy pozornosti, soustředění rostoucího vědomí na smyslový vzruch. Pozornost přibírá do duševních jevů prvek výběru a současného potlačení stavů vědomí právě za účelem výběru jednoho z nich. Jest to tedy schopnost částečné inhibice vědomí, je to částečná negace vědomí za účelem kompensace ve prospěch stavu jediného.

Smyslová pudovost spolu s pozorností a s jejich příslušnou inhibicí umožňuje činnost duševní, zvanou abstrakce. Abstrakci rozčleňujeme jednotlivé znaky na vněmech smyslových, jejich vztahy prostorové, časové, později příčinné podle stupně vývoje, a rovněž pomocí abstrakce slučujeme tyto jednotlivé znaky v celistvé psychické obsahy více nebo méně adekvátní. Tato abstrakce analytická a abstrakce syntetická jest prostředkem při tvoření pojmů a různě složitých vztahů mezipojmových. Na tomto stupni možno však mluvit prozatím o pojmové tvorbě vněmové, to jest za bezprostředního působení popudů smyslových, podobně jako abstrakci vůbec chápati nutno v tomto slova smyslu. /

Všechny uvedené funkce se hojným opakováním popudů a reakcí na tyto popudy zmechanisují a přizpůsobí do té míry, že primární zdroje našich reakcí mohou znenáhla ustupovati a mizeti, aniž tím funkcionální reaktivita ustane ve své činnosti. Prvky

vněmové a vztahy mezivněmové, abstrakci analytickou a syntetickou uváděné v řady pojmové, odpoutávají se od vnějších popudů a udržují se dále za hranice působení smyslového, čímž se vedle zmechanisované funkce vněmové vyvíjí činnost představová, stupňující se v činnost mezipředstavovou a pamětní.

Další vývoj duševní se jeví jako postupné zdokonalování těchto funkcí za působení nových obsahových popudů. Při tom stále možno sledovati mechanisaci jistých opakovaných projevů a eliminaci projevů, delší dobu se nevyskytujících a zahlazovaných jinými pochody. Tak se nám činnost obrazotvornosti jeví nikoli jako funkce svého druhu, nýbrž jako ustupňovaná činnost mezipředstavová, myšlení složité jako činnost mezipojmová, podmíněná činnostmi předchozími, zvláště příbuznými.

Všechny duševní pochody provází citový přízvuk různé intensity. Má svůj zdroj v tělové a smyslové reaktivitě, v pudech smyslových a v jiných funkcích, které pro individuum mají vitální hodnotu. Vůbec individuální výzkum, založený na fenomenologii jednotlivých případů, přesvědčuje nás čím dále tím více o nutnosti pronikati mezifunkcionální a meziprojevovou kausalitu a z ní vyvoditi důsledky pro poznání individuální struktury psychické. Že k této kausalitě vnitřní náleží i kausalita vnější, a že nelze psychologii do té míry zindividualisovati, vyplývá již z vyličeného intrakausálního vzniku duševních pochodů za působení prostředí.
